

UŞAQLARIN DAVRANIŞI VƏ TOLERANTLIQ MƏDƏNİYYƏTİ

Kifayət Məmmədova
Təhsil Problemləri İnstitutunun elmi işçisi

Açar sözlər: məktəbəqədər təhsil, tərbiyə, təlim, uşaq, şəxsiyyət, tolerantlıq, inkişaf, ailə, müəssisə, mədəniyyət, valideyn, tərbiyəçi.

Ключевые слова: дошкольное образование, воспитание, обучение, дети, личность, толерантность, развитие, семья, учреждение, культура, родитель, воспитатель.

Key words: pre-school education, upbringing, education, child, personality, patience, development, family, establishment, culture, parent, educator.

Uşaqların dostu və himayəçisi olan ulu öndərimiz Heydər Əliyev demişdir ki, uşaqlar bizim gələcəyimizdir. Gələcəyimizi nə cür tərbiyə edəcəyiksə, böyüdəcəyiksə, ölkəmizin, millətimizin, dövlətimizin gələcəyi bundan asılıdır.

Elm və texnikanın sürətlə inkişaf etdiyi müasir dövrdə uşaqların davranışına ardıcıl diqqət yetirilməlidir. Tolerantlıq mədəniyyətinin tərbiyə olunması problemi çoxmillətli və bir-birindən fərqli mədəniyyətlərə malik xalqlar yaşayan Respublikamızda ən aktual məsələlərdən biridir. Müasir cəmiyyətdə tolerantlıq mədəniyyəti xüsusi əhəmiyyət kəsb etməklə, o, həm ümumi insani dəyər kimi, həm də sosial fəaliyyət forması kimi çıxış edir. Tolerantlıq mədəniyyətinin hərtərəfli öyrənilməsinin vacibliyi onunla izah olunur ki, müasir mədəni insan yalnız savadlı insan deyil, həm də özünəhörmət hissinə malik və ətrafdakıları qəbul edə bilən insan olmalıdır. Bu barədə İslam dinində də çox dəyərli fikirlər vardır. Tarixdən məlumdur ki, İslam qardaşlığı sayəsində möminlər irq, qövmiyyətçilik, məzhəb kimi fərqliliklərə baxmayaraq, əsrlər uzunluğunda birlik, bərabərlik hüznü ilə yaşamışlar. İnsan doğulduğu gündən etibarən fiziki inkişaf baxımdan təbiət qanunlarına tabe olsa da, müəyyən dövrdən sonra özünü dəyişdirmə,

yönləndirmə, təkmilləşdirmə vəzifəsi və iradəsi ilə qarşılaşır. Ona görə də böyüməkdə olan nəslin, xüsusən uşaqların və yeniyetmələrin böyüklərlə və yaşıdları ilə qarşılıqlı münasibəti prosesində hörmət, əməkdaşlıq və qarşılıqlı anlayış əsasında ünsiyyətini formalaşdırmaq vacib məsələlərdən biridir.

Sosial-pedaqoji səviyyədə tolerant mədəniyyət əsasında tərbiyələndirilmə işi, cəmiyyətin tolerant şəxsiyyətlərə olan zəruri tələbatın həyata keçirilməsi hələ məktəbəqədər yaşdan başlamalıdır. Bu, uşaqların sosial və şəxsi ünsiyyəti, fəaliyyətindəki uğurlarının əsas şərtidir. Tolerant mədəniyyət prinsipləri sosial münasibətlərin bütün sahələrində vacib şərtlərdəndir. Tolerantlıq mədəniyyətinin formalaşdırılmasının təməli elə məktəbəqədərdən başlayır. Çünki uşaq şəxsiyyətinin inkişafını sürətləndirən tolerantlıq mədəniyyəti davranış mədəniyyətinin digər növləri kimi hələ uşaqlıq dövründən rüşeym şəklində formalaşaraq inkişaf edir. Lakin bunlar öz-özünə deyil, uşağı əhatə edən böyüklərin, valideyn və tərbiyəçilərin onu düzgün istiqamətləndirməsi nəticəsində həyata keçirilərək, onların ciddi nəzarəti altında daha da uğurlu alınır.

Tolerant şəxsiyyətin inkişafında ilk olaraq ailənin böyük rol oynaması danılmaz

bir faktdır. Ailə daxilində valideynlərin bir-birinə qarşı olan münasibətləri övlad tərbiyəsində mühüm şərtlərdəndir. Valideynlər sərtlikdən, şiddətdən, kobud davranışlardan bacardıqca kənarlaşmalıdırlar. Onların, xüsusən atanın adil davranışı, fədakarlıq misalları ailənin məmnunluğunu artırır, səmimi münasibətlərin bərqərar olmasına səbəb olur. Uşaq ilk davranış qaydalarını ailədə öyrənməlidir. Yalnız ata-ana deyil, uşağı əhatə edən digər ailə üzvlərinin davranışları da uşağın tərbiyəsində böyük təsir edir. Valideynlərin gözəl davranışları övladları üçün ən dəyərli və əvəzolunmaz tərbiyə nümunəsidir. Belə ailələrdə valideynlərin təşkil etdikləri yüksək tərbiyəvi mühit övladlarının gözəl və nümunəvi tərbiyəyə yiyələnmələri ilə yanaşı, eyni zamanda uşaqların sağlam gələcəklərinin təminatçısı olur və bütün bunlar da valideynlərin cəmiyyət üçün sağlam şəxsiyyət formalaşdırmalarına təkan verir. Övlad tərbiyəsindəki uğur ailə başçıları arasındakı xoş ünsiyyətlə, valideynlərin övladlarının dostlarına çevrilməsi, onlara qarşı diqqəti artırmaqla, uşaqların fikirlərinə hörmətlə yanaşılması, uşaqların suallarını səbrlə cavablandırmaları ilə və s. bu kimi digər müsbət tərbiyəvi təsir üsulları ilə əlaqədardır. Özlərinin nümunəvi tərbiyə üsulları ilə yanaşı, valideynlər eyni zamanda uşaqlara qarşı daim diqqəti artırmalı, onlara ətrafdakı insanlarla, həmyaşıdları ilə hörmət və ehtiramla davranmağı, möhkəm iradəliliyi, digərlərinə qarşı dözümlü münasibət, güzəştə getmək bacarıqları formalaşdırmağa çalışmalıdırlar. Bütün bunlar uşaq şəxsiyyətinin inkişafının ailədə qoyulan təməlinin daha da möhkəm olmasını təmin edir. Valideynlərin övlad tərbiyəsi ilə bağlı Peyğəmbər (ə.s.) buyurmuşdur: “Valideynin övladına gözəl tərbiyədən qiymətli hədiyyəsi ola bilməz” [1].

Qeyd etdiyimiz kimi, uşağın inkişafı üçün ailə mühiti vacibdir, lakin uşaq şəx-

siyyətinin sistemli və məqsəduyğun şəkildə inkişaf etdirilməsində məktəbəqədər təhsilin rolu da danılmazdır. Bununla bağlı İslahat Proqramında göstərilir: “Cəmiyyət öz gələcəyini təmin etmək məqsədi ilə yeni nəslin yüksək səviyyədə hazırlığına nail olmalı və buna görə də təhsil üstün inkişaf etdirilən sahəyə çevrilməlidir” [2]. Çünki ölkəmizin gələcəyi olan uşaqların şəxsiyyətinin inkişafına məktəbəqədər müəssisələrdə təlimin sistemliliyi, tərbiyəçinin şəxsi nümunəsi birbaşa təsir göstərir. Uşaq şəxsiyyətinin inkişafında tolerantlığın mühüm əhəmiyyət kəsb etməsini nəzərə alaraq hər bir tərbiyəçi uşaqlarda milli-mənəvi şüurun inkişaf etdirilməsinə çalışmalı, xalqımıza, mədəniyyətimizə, bütünlüklə milli dəyərlərimizə qarşı uşaqlarda böyük məhəbbət formalaşdırmalı və hər şeydən əvvəl, soykökümüzü, Azərbaycan xalqının qədim ənənələrini uşaqlara tanıtmalıdırlar. Bununla yanaşı, uşaqlara Respublikamızda yaşayan digər xalqların mədəniyyətləri, dinləri, adət-ənənələri, dilləri haqqında, eyni zamanda ümumbəşəri dəyərlər, insan hüquqlarını, azadlıq və insan üstünlüyünün vacibliyi, insanlara qayğı, onların dərindən acımaq, onları qəbul etmək bacarığı və s. öyrədilməsi onlarda tolerantlıq mədəniyyətinin inkişafına böyük təsir göstərir.

Uşaqların öz ailəsinin, ətrafındakıların dünyaya baxışları, adətləri, ünsiyyəti və s. tam fərqli olduğundan, onların qrup daxilində digər millətdən olan uşaqlarla sosial münasibətlər qurması o qədər də asan olmur. Odur ki, onların bu münasibətləri qurmalarına tərbiyəçi daim dəstək verməli, təlimdə bərabər imkanların vacibliyini nəzərə alaraq, bu işə xüsusi diqqət yetirməlidir.

Kiçikyaşlı uşaqlarda tolerantlığın formalaşdırılmasında oyundan istifadə edilməsi çox effektivdir. Çünki oyun məktəbəqədər yaşlı uşaqların fəaliyyətinin əsas növü olduğundan, bu proses zamanı, müəyyən tədbir-

lərin və bayramların keçirilməsi uşaqların dünya xalqlarının ənənələri ilə daha yaxından tanış olmaları məqsədi daşıyır. Belə ki, Azərbaycan xalq oyunları, süjetli-rollu oyunları, xalq bayramlarının keçirilməsi, məsələn, “Novruz bayramı” ənənələri, dini bayramlarımız, məsələn, Qurban Bayramı, yaxud da respublikamıza yaxın digər qonşu ölkələrin xalq bayramlarının öyrənilməsi və ya müxtəlif xalq nağıllarının personajlarının rollu oyunlarda yaradılması şəxslərarası münasibət problemlərinin həlli məqsədi daşımaqla, uşaqlarda tolerantlığın inkişafına yönəldilir.

Məktəbəqədər yaşlı uşaqlarda şəxsiyyətin və tolerantlığın inkişafında əməyin də mühüm rolu vardır. Məhz əmək zamanı onlarda təsəvvür, müşahidə və qaydaların mənimsənilməsi prosesi baş verir və bu da uşaqlarda əməyin mənimsənilmiş formalarının sonralar müstəqil təcürbədə tətbiqinə, yəni təcürbi bacarıqların fəaliyyətə tətbiqinə çevrilir. Əvvəlcə uşaqlar mənimsənilən normaları və davranış qaydalarını (kiçik yaşlarda) təqlid yolu ilə izləyirlər, sonralar isə nisbətən mürəkkəb qaydaların və normaların (böyük məktəbəqədər yaşlarda) mahiyyətini anlamağa başlayırlar. Uşaqlar əməklə müstəqil məşğul olduqları zaman yoldaşları ilə birlikdə fəaliyyət göstərir və bu prosesdə onlarda yoldaşları ilə ümumi rəyə gəlmək, fəaliyyətin hansısa mərhələsində müəyyən məsələlərlə bağlı güzəştə getmək kimi vərdislər formalaşır. Kreativ məhsulun uğurlu alınması üçün təşəbbüs göstərmək qabiliyyətləri tolerantlıq bacarığının səviyyəsini ölçməyə imkan verir. Bunun da nəticəsində tərbiyəçi uşağın tolerantlıq mədəniyyətinin inkişafındakı müəyyən çatışmazlıqları izləyir, onun təmin olunması üçün hansısa tapşırıqlar verməyə nail olur.

Məktəbəqədər yaşlı uşaqların şəxsiyyətinin inkişafına yönəldilmiş tolerantlıq

mədəniyyətinin öyrənilməsində aşağıdakılar nəzərə alınmalıdır:

- cəmiyyətin yüksək tolerantlıq mədəniyyətinə malik şəxsiyyətlər yetişdirilməsinə olan tələbatı və məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin qoyulmuş bu məsələnin həyata keçirilməsinə hazır olması;

- məktəbəqədər yaş dövründən başlayaraq, tolerantlığın tərbiyə olunmasının vacibliyi və məktəbəqədər yaşlı uşaqlara tolerant mədəniyyəti komponentinin nəzəri əsaslarının lazımı qədər aşılınması;

- problemin elmi-metodik təminatına təcürbi tələbatların ödənilməsi;

- fəaliyyət prosesində başqaları ilə qarşılıqlı əlaqə zamanı lazım olan tolerant mədəniyyətini dəyər kimi qəbul etməyə imkan verən motivasiyanın yaradılması;

- müxtəlif həyat situasiyalarında davranış və ünsiyyət qaydaları haqqında biliklərin əldə olunmasına kömək edən koqnitiv bacarıqların formalaşdırılması;

- mübahisə, konflikt şəraitində dözümlü, özünü idarə edə bilmək qabiliyyətinin inkişafını müəyyənləşdirən emosional iradənin, müxtəlif milli və dini mənsubiyyətə malik insanlara münasibətdə xeyirxahlıq, şəfqət, dözümlülüüyü təmin edən davranışın formalaşdırılması;

- digər insanlarla qarşılıqlı ünsiyyət və fəaliyyət zamanı vacib olan tolerant mədəniyyətinin dəyər kimi qəbul edilməsi;

- mübahisə, konflikt yaratmaqdan və aqressivlikdən uzaq olmaq və belə xoşagəlməz şərait yarandıqda, dözümlü və özünüidarəetmə bacarıqlarının formalaşdırılması;

- ətrafdakılara, yaxud müxtəlif millətə və digər mədəniyyətə malik insanlara qarşı münasibətdə sədaqət, xeyirxahlıq və dözümlü tərbiyə etmək.

İnsan həyatının məzmunu sevgidən, tolerantlıqdan, incəsənətdən, gözəllik və estetikadan zövq almaqdır. Keyfiyyətsiz, estetikadan uzaq həyat tərzı müasir insana əsla yaraşmaz.

Keyfiyyətdən uzaq həyat tərzini insanın düşüncə tərzinə, həyatdan aldığı zövqə, hədəflərindəki gözəllik, estetika və zarafat anlayışına, ədəb-ərkandakı söhbətinə, süfrə davranışına qədər bütün həyatına təsir edir.

Keyfiyyətə əhəmiyyət verilmədikdə və insanların həyatında estetika, gözəllik kimi məfhumlar olmadıqda isə dünya bir növ cəhənnəmə çevrilir.

Bu kobud həyat tərzinin tam əksinə, keyfiyyət, təmizlik və etikanın əhəmiyyəti Quranda da xüsusi vurğulanmışdır. Uca Allah bir ayəsində: "Libasını təmizlə! Pisləklərdən uzaqlaş," - demişdir. Deməli, davranışın məzmununda yüksək əxlaqi keyfiyyətlər də öz yerini tutur. Üstün əxlaq anlayışı həyatın hər sahəsinə, insanların bütün düşüncə və davranışlarına kübarlıq qazandırır.

Beləliklə, məktəbəqədər yaşlı uşağın şəxsiyyətinin inkişafına böyük təsir göstərən tolerantlıq mədəniyyətinin bünövrəsinin ailədə qoyulması və bu prosesin sistemli olaraq məktəbəqədər müəssisələrdə davam etdirilməsi məsələlərində valideyn və tərbiyəçilərin birgə səyi uğurlu nəticəyə səbəb olur.

Rəyçi: prof. M.İlyasov

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının Təhsil sahəsində İslahat Proqramı. Bakı, 1999.

2. Cabbarov M. Təhsil sistemi milli dəyərlərə və peşəkar kompetensiyalara malik Azərbaycan vətəndaşı yetişdirməlidir.// Azərbaycan məktəbi, 2013, № 5.

3. Altı yaşlı uşaqların məktəbə hazırlanması. N.M.Kazımov, Y.Ş.Kərimovun redaktəsi ilə. Bakı: Maarif, 1980.

4. Əmrəhli L. Uşaqların məktəbə hazırlanmasının psixoloji məsələləri. Bakı, 2006.

5. Lunkov A. Pedaqoqiçeskaya pomoş roditelyam v podqotovke detey k şkolnomu obuçeniyu. Moskva, 1999.

6. "Düşünən insan" jurnalı, 2014, №31.

K.Мамедова

Поведение детей и культура толерантности

Резюме

В статье говорится о поведении толерантности у детей, о его значении в формировании у них уважения, терпимости к окружающим, а также о воспитании положительного поведения учащихся.

K.Mammadova

Children's behavior and tolerance culture

Summary

In this article the role of children's personality development of a culture of tolerance, the importance of the development, language, religion and race as well, the children of the people who respect and demonstrating patience in the social arena approach or as a member of the community to bring their national respect for moral values is about style.